

Halk Kütüphanelerinin Toplumsal Rolü*

Social Role of Public Libraries

Selma Aslan**

Öz

Halk kütüphaneleri 19. yüzyılın ortalarında endüstri toplumunun gereksinim duyduğu daha bilgili insan gereksinimine bir yanıt olarak gelişmiştir. 1946'da Birleşmiş Milletler'in benimsediği bilgi edinme hakkı, halkın bilgi edinmesinde önemli rolü olan bu kurumu daha da güçlendirmiştir. Bilgi toplumunda hala halk kütüphanelerine bir rol düşecek midir? Bu sorunun yanıtı evettir. Tıpkı kitaplar gibi, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin olanakları da orada herkes için var olmalıdır. Bilgi varsılı ile yoksulu arasındaki uçurum büyük kaygı kaynağıdır. Halk kütüphaneleri bu uçurumun kapanması için fırsatlar yaratır. Bilgiye dayalı küresel ekonomik düzenin insanı olan öğrenen birey, basılı ve elektronik kaynaklara erişebilmek için her zaman olduğundan daha fazla halk kütüphanelerine gereksinim duyacaktır.

Abstract

Public libraries developed in the mid-nineteenth century to meet the need of the industrial society for more knowledgeable people. The right to have access to information adopted by the United Nations in 1946 strengthened the role of the public library as a main channel for people to get information. Is there still a role for the public library in the information society? The answer to this question is yes. Just as books, the benefits of the information and communication technologies should be there for everyone. It is of great concern that there is a gap between the information rich and the poor. The public library is an opportunity to bridge this gap. The learning individual required by the knowledge based global economy will need the public library more than ever to have access both to print and electronic sources.

* Bu makale, TKD XVIII. Genel Kurulu ve III. Kütüphanecilik Konferansı'nda sunulan bildirinin yazarı tarafından gözden geçirilmiş biçimidir.

** Selma Aslan İngiliz Kültür Heyeti'nde Kütüphane ve Enformasyondan Sorumlu Başkan yardımcısıdır.

*Bir ulusun uyandığı yerde
Kitaplar bellektir. Ve açıktır ki
Kütüphanelerin bozulması
Ulusun beyninin Alzheimer'a yakalanması gibidir.
Onu bir kez daha işit.*

Ted Hughes, Temmuz 1997 (New Library., 1997)

Bilgi toplumu bilinmeyenlerle dolu, merakla beklenen yeni bir yaşam tarzı olmaktan çıkıp, her ne kadar bu, daha pek çok evreden geçecek uzun bir sürecin yalnızca başlangıcı olsa da, artık adım adım yaşamın kendisi oluveriyor. Bilgi toplumunun bir parçası olmaya adım atmak için çok yalın bir ön koşul var: İletişim ve bilgi teknolojilerini kullanmak. Bilgi bağlamında ise, bu bir bilgisayara ve Internet hattına sahip olmak anlamına geliyor. Dünyada ve Türkiye'de bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı için altyapı çalışmaları büyük bir hızla sürüyor. Türkiye'den örnek vermek gerekirse akademik çevre için ULAKNET, kamu bilgileri için KAMUNET ve altyapı ile ilgili olarak TUENA, bilgi toplumuna giden yolda köşetaşlarını oluşturuyor. Bunlara benzer yapılanmaları diğer ülkelerde de görüyoruz. Gelişmiş ülkelerde gözlemlenen bir diğer boyut ise halk kütüphanelerinin bilgi toplumuna hazırlık çalışmaları kapsamında ele alınması.

1850'lerde ortaya çıkan halk kütüphaneleri, İngiltere'de Comedia'nın yaptığı bir araştırmaya dayanılarak yayınlanan *Kültürün Deđiştđi Bir Dünyada Kütüphaneler* (Greenhalgh ve Worpole, 1995: 20) adlı kitapta Aydınlanma Çağı'nın bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kuruluş döneminde farklı görüşlerde olanların değişik açılardan baktıkları halk kütüphanesi, idealist felsefeye göre bireysel gizilgücün ortaya çıkarılması için; işçi sınıfı örgütlerine göre toplumsal gelişme ve politik ilerleme için fırsat yaratan bir kurumken, sosyal reformcular, kütüphaneyi eşitsizliğin ve sınıf çatışmalarının azalmasını sembolize eden, yeni bir toplumsal uzlaşma yeri olarak gördüler.

Günümüze dek bu kurum, batı toplumunda, toplumun ilgi alanlarına kendini uyumlayarak eğitim, boş vakit geçirme, ekonomi ve toplum düzeni bağlamında kendine hep bir yer bulabildi. Kütüphanenin bilgi hizmeti sunmada rolü büyük ölçüde bilgiden yana varsıl olanla yoksul olan arasındaki uçurumu kapamaya ve bu yoldan vatandaşları güçlendirmeye yöneliktir. Gerçek kendini geliştirme ve güçlendirilme ekonomik kurtuluşun da önemli bir ögesini oluşturur. Öte yandan demokratik bir hak olan bilme hakkı kütüphanelerin anahtar sözcüğü olabilir (Greenhalgh ve Worpole, 1995: 15). Birleşmiş Milletler tarafından bu hak 1946'da şöyle ifade edilmişti: "Bilgi edinme özgürlüğü temel bir hak ve Birleşmiş Milletlerin kutsal saydığı özgürlüklerin tümünün mihenk taşıdır" (Moore ve Steele, 1991: 191). Avrupa

Konseyi bilgi edinme hakkını insan hakları arasında yer alması gereken bir hak olarak ön plana çıkarmaktadır (Greenhalgh ve Worpole, 1995: 15).

Böyle bir anlayışla etkin ve işlevsel bir hizmet sunan halk kütüphaneleri halkın yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin 58,388,000 kişi ile bize oldukça yakın bir nüfusa sahip olan İngiltere'den bazı veriler bunu açıkça ortaya koyuyor: 693'ü gezici olmak üzere 4759 kütüphane yanında hastane, hapishane, yaşlılar evi gibi kuruluşlardaki 19,136 hizmet noktası ile halk kütüphanesi hizmetinin sunulduğu bu ülkede nüfusun % 58'i kütüphaneye üyesi. 1995/96'da futbol maçları izleyicilerinin toplam sayısı 33 milyon iken, kütüphane ziyaretçilerinin sayısı 377 milyon idi. Nüfusun altıda biri, üyesi olduğu kütüphaneyi en az iki haftada bir ziyaret etmekte ve bu ülkede en popüler boş vakit geçirme etkinliklerinin ilk beşi içinde, birahaneye gitme, dışarıda yemek yeme, araba ile dolaşma ve hazır yemek lokantalarına gitmek yanında kütüphaneye gitmek de yer almaktadır (New Library: The People's network, 1997).

Peki, bilgi toplumunda da halk kütüphanelerine gerek olacak mı? Tony Blair'in (New Library., 1997) şu sözleri bu gerekliliği sanırım açıkça ortaya koyuyor:

Bilgi otoyolu yalnızca metropolitan kentlerde yaşayan varlıklı kesimin yararına olmamalıdır. Nasıl geçmişte kitaplar sıradan insanlar için daha iyiyi yakalama şansı idiyse, gelecekte de çevrim-içi eğitim daha iyiye ulaşmanın yolu olacaktır. Bunun yanında kitaplar nasıl halk kütüphanelerinde kullanıma açıksa bilgi otoyolunun olanakları da orada herkesin kullanımını için var olmalıdır. Bu ideal fırsat eşitliği için gerçek bir şanstır.

"2000 Yılında Hizmet Verilmeyene Hizmet Vermek" adlı makalesinde Gericke (1998: 22, 27) neden halkın bilgiye erişiminin önemli olduğuna ışık tutuyor:

Bilgiye erişim, günlük sorunlarla başedebilmek, rekabetçi ekonomi, eğitim ve yaşam boyu öğrenim, demokrasi ve uluslaşma için çok önemlidir. Bilgi, toplumun gelişmesinde temel bir öge ve toplumun gelişmesi, katılımcı demokrasinin oluşmasında temel bir etkidir. Yerel toplulukların ekonomik ve sosyal değişimle başedebilmesi ağırlıklı olarak bilgiye erişime bağlıdır. Toplum işlevlerini yerine getirmezse politik önlemler sonuç vermez. ... Halk kütüphaneleri fiziksel olarak da kavramsal olarak da kolay erişilebilir olmalı ve aynı zamanda toplum içinde çeşitli grupların gereksinimlerine göre çeşitlilik göstermelidirler. ... Devletin ve toplumun demokratikleşmesi, yalnızca topluluklar bilginin etkin bir biçimde dağıtılması ve kullanılması yoluyla güçlendirilirse gerçekleşebilir.

“Bilgi toplumunda kütüphane stratejileri” adlı bildirisinde Alec Gallimore (1997) bilgi toplumunda toplumsal eğilimlerin kısa bir analizini yaparak kütüphane hizmetlerini etkileyeceğini belirttiği eğilimler arasında şunları da sayıyor:

- yarı zamanlı çalışmada artış ve sık sık iş değiştirmeler
- portföy meslekleri ve yaşam boyu öğrenme gereksinimi
- bir zamanlar kütüphanelerin tekelinde olan hizmetlerde rekabet
- elektronik bilgiye erişim için giderek artan bir talep

Ülkelerin demokratikleşme düzeylerini altı ölçek bazında inceleyen Vanhanen'in (1997: 55) altı ölçeğinden biri bilgi dağılımı endeksi. Her ne kadar Vanhanen sayısal değerlendirmelerinde bu endeks için öğrencilerle okuma yazma bilenlerin sayısını kullanıyorsa da en azından bu endeks bilginin demokratik yaşam için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor. Yaşam boyu öğrenimin giderek önem kazanması kütüphanelere düşen rolü daha anlamlı kılıyor.

Kopenhag'da 1996'da yapılan “Halk Kütüphaneleri ve Bilgi Toplumu” konulu toplantı ile ilgili belgeler Avrupa Topluluğunun konuyla ilgili görüşlerine ışık tutmaktadır. Bu belgelerde demokratik bir kurum olarak nitelenen halk kütüphanelerinin bilgi toplumundaki rolü tanımlanırken bilginin toplanması, korunması, düzenlenmesi ve sunulması biçimindeki geleneksel tanımından uzaklaşmamakla birlikte, kültür mirasına erişim ve bilgiden yana varsıl olanla yoksul olan arasındaki uçurumu kapamada üzerlerine düşen rol vurgulanmıştır (Workshop, 1996).

Goodman (1988: 77-78) da farklı bir bağlamda da olsa bilgi teknolojisi üzerindeki kısıtlayıcı şartların kaldırılması ile, ABD ve İngiltere'de geleneksel olarak sözlü ve basılı materyale uygulanan özgür ifade ilkesinin elektronik bilgiye de yansıtacağını vurgularken, modern kapitalist toplumun diğer alanlarında olduğu gibi güçlünün zayıfı istismar etmesini engellemek için önlemler alınması gereğine dikkati çekiyor. Bu görüş zayıf olana da bilgiye erişim şansı verilmesi gerektiği yolunda da yorumlanabilir.

Avrupa Topluluğu'na dönecek olursak yukarıda anılan kaynakta halk kütüphanesi vizyonu, güncel kütüphanelerin şunlara erişimi sağlamasını ön görmektedir:

- ne biçimde depolanmış olursa olsun insanların yarattığı kayıtlar
- ödünç verme dermeleri (basılı ve multimedya olarak)
- ağlar, Internet ve bilgi taramalarında destek
- kullanıcılar için terminaller
- açık öğrenim ve eğitim olanakları

- toplantılar ve etkinlikler için fiziksel olarak yer ve kolaylıklar
- çeşitli bilgi hizmetlerine uzaktan erişim
- elektronik belge sağlama

Yerel kütüphane

- dünya kütüphane ağının bir parçasıdır
- diğer ilgili kuruluşlarla, okullarla ve eğitim kurumları ile yakın işbirliği içinde çalışır
- yerel bilgi sağlayıcısıdır
- yerel bilgi gereksinimlerinin karşılanması konusunda ihtisaslaşmıştır
- iş dünyası, görme engelliler ve diğer engelliler, etnik ve diğer azınlık grupları gibi belirli hedef kitlelere özel hizmetler sunar.

Bilgi otoyolu kavramı ABD Başkan Yardımcısı Al Gore'un 1993'deki çıkışıyla dikkatleri üzerine çekmişti. Al Gore 1994'de "üzerinde herkesin seyahat edebileceği bir bilgi otoyolu ile küreyi çevrelemek için Küresel Bilgi Altyapısı yaratılması"ndan söz ediyordu. Avrupa Topluluğu bilgi otoyolu kavramının teknoloji odaklı olması ve hızlı gelişimin toplumsal sonuçlarını arka plana itmesi nedeniyle "Bilgi Toplumu" terimini yeğledi. G7 ülkeleri de bakanlar düzeyinde yaptıkları toplantılarda küresel bir strateji fikrini benimsemiş olup bu bağlamda strateji onbir proje halinde belirlenmiştir. Bunlardan Bibliotheca Universalis, ya da Elektronik Kütüphaneler Projesi konumuz açısından önemlidir. Bu projenin amacı

Mevcut programlardan, insan bilgisinin büyük, dağıtık bir sanal dermesini yaratmak, ağlar kanalıyla bunu geniş halk kitlelerine ulaştırmak ve küresel elektronik kütüphane sistemleri kanalı ile uluslararası işbirliğini geliştirmektir (Gallimore, 1997: 2-3).

Burada da geniş halk kitlelerine ulaşma ögesi yine halk kütüphanelerini gündeme getiriyor. Bilgi toplumunda halk kütüphanelerinin önemini kavrayan ülkeler ulusal stratejilerinde halk kütüphanelerine yer veriyorlar. Bunların arasında İngiltere, Avustralya, Kanada, Finlandiya, Almanya, İsveç, Tayland, Singapur ve ABD'ni sayabiliriz. (New ..., 1997: 119)¹.

Halk kütüphanelerinin ulusal bilgi ağına dahil edilmesi maliyeti yüksek bir projedir. Bu nedenle devletin yanında özel sektör ve çeşitli kuruluşların katılımı ile karma finansman modelleri geliştirilmesi gereği ortaya çıkmak-

¹ Çeşitli ülkelerin stratejileri ile ilgili dokümanların web adreslerine İngiltere ile ilgili doküman olan New Library: People's Network (<http://www.ukoln.ac.uk/services/lic/newlibrary/>) 1. ekinin referanslarından ulaşmak mümkündür.

tadır. İngiltere’de yapılan çalışma, potansiyel katılımcıların saptanması ve tahmini maliyetlerle bu yaklaşımın bir örneğini sunmaktadır (New ... , 1997: 67-82, 109-110).

Sayıları henüz çok olmamakla birlikte yerel girişimler de küresel ağına oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu girişimlerde yerel yönetimler yerel gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapmaktadırlar. Örneğin Manchester Halk Kütüphanesi ve çeşitli yerel örgütler bir ağ kurmuşlardır (Gallimore, 1997).

Türkiye’nin bilgi toplumu ile ilgili stratejileri 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile belirlenmiştir. Planda konunun ekonomik kalkınma ve araştırma boyutlarının öne çıktığı göze çarpmaktadır. Konunun toplumsal boyutunun da ele alınması sosyo-ekonomik kalkınma ve demokrasinin yerleşmesi açısından sağlıklı bir adım olacaktır. Tanzimat döneminden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra genç Türkiye Cumhuriyeti batı modelini benimsemiş ve kurumlarını bu modele dayalı olarak yeniden yapılandırmağa çalışmıştır. İlginçtir ki bugün hala bir Avrupa Birliği’ne uyumlanma süreci yaşıyoruz. Batılı bir toplum olma sürecinin bir türlü tamamlanmasının kuşkusuz çeşitli nedenleri vardır. Kütüphaneler örneğinden yola çıkarak, batı ülkelerinde halk kütüphanelerinin halkın yaşamındaki yeri ile Türkiye’yi karşılaştırdığımızda, arzu edilen hızla arzu edilen yere gelinememesinin nedenlerinden biri, belirli kurumların tek tek ele alınmaları ve toplum yapısının bir bütün olduğu, kurumların işlevleri itibariyle birbirini nasıl tamamladıkları gerçeğinin göz ardı edilmesi olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Belki de bu bütünlüğün yakalandığı yerde gelişme süreci hız kazanacaktır. Endüstri toplumuna geçişte yakalanamayan ivmenin, bilgi toplumuna geçişte bu kez yakalanması küresel eğilimlerle uyumlu doğru stratejilerin saptanması ve topluma mal edilmesi yoluyla belki de mümkün olabilir.

Lesotholu halı dokuyucuları Internet kanalı ile uluslararası pazarda mallarını satabiliyorlar. (Ugonna, 1998: 2). Neden Anadolu’nun bir köyünde kilim dokuyan genç kızlarımız da aynı şansa ulaşamamışlar. Kuşkusuz, bunun tek yolu halk kütüphaneleri değildir. Örneğin, halk kütüphanelerinin gelişkin olmadığı Afrika gibi bazı bölgelerde telemerkezler kurulmaktadır. Ama bir kütüphane ağının var olduğu ülkelerde alternatif örgütlenmeler kaynak israfından öteye gitmez. Kütüphanelerin göreve talip olmaları ve bu göreve hazırlanarak aktif rol üstlenmeleri bu noktada önem kazanmaktadır.

Sürecin sonunda nasıl bir biçim alacağını henüz kimsenin bilmediği bilgi toplumunun bugünden ortaya çıkan yararları, Spectrum’un İngiliz Ticaret ve Endüstri Bakanlığı için yaptığı analizde şöyle sıralanıyor (Development of the information society, 1996: 3): daha fazla kolaylık, dakiklik, denetim, seçenekler ve kalite. Türkiye’de Internet’in 5. yılı dolayısıyla açılan kampanya ile Internet’e bağlanan Polatlı İl Halk Kütüphanesi kurumsal kimliği ile ağda yer alan ilk ve tek halk kütüphanesi. 10-15 kadar halk kütüphanesi ise

servis sağlayıcılar kanalıyla İnternet'e bağlanmış bulunuyorlar. Otomasyon projesi kapsamında gerekli alt yapıya kavuşacak olan kütüphanelerin İnternet'e de bağlanacakları ve böylece sayılarının giderek artacağı düşünülmektedir. İşin sadece teknik yanını değil servisin içeriğini de kapsayan, stratejisi belirlenmiş sistemli bir yaklaşımın ipuçları görülememektedir. Oysa evine bir bilgisayar alma gücü olmayan bir vatandaş, ya da işyerinde İnternet bağlantısı kuramayan küçük işletmecinin bilgi toplumunun nimetlerinden yararlanması halk kütüphaneleri kanalıyla sağlanabilir. Çoğunluğa mal edilemeyen şey hiçbir zaman o toplumun gerçek varlığı olamayacaktır.

Kaynakça

- Development of the information society; an international analysis. An executive summary based on the report by Spectrum Strategy Consultants for the Department of Trade and Industry.* (1996). Elektronik metne <http://www.isi.gov.uk> adresinden erişilebilir.
- Gallimore, Alec. (1997). "Library strategies for the information society." *Proceedings, 21st International Online Meeting, 9-11 December 1997* içinde. London. *Online Information 97; Conference proceedings and event guide*. Learned Info/SilverPlatter, [CD-ROM] file:/proceed/Gallimre.htm
- Gericke, Elizabeth M. (1998). "Serving the unserved in the year 2000," *IFLA Journal* 24 (1) 20-27
- Goodman, David J. (1998). "Government regulation and innovation in IT" in, Raymond Plant, Frank Gregory and Alan Brier, eds. *Information technology : the public issues* içinde (62-78). Manchester : Manchester UP
- Greenhalgh, Liz & Ken Worpole with Charles Landry. (1995). *Libraries in a world of cultural change*. London : UCL Press.
- Moore, Nick & Jane Steele. (1991). *Information intensive Britain; a critical analysis of the policy issues*. London: Policy Studies Institute.
- New Library : the people's network. London : Library and Information Commission, 1997. (<http://www.ukoln.ac.uk/services/lic/newlibrary>)
- Ugonna, Judy. (1996). "The Information Society-what's that?" *Infonews* (Summer) 30 (2).
- Vanhanen, Tatu. (1997). *Prospects of democracy : A study of 172 countries*. London: Routledge.
- "Workshop Public Libraries and the Information Society, Background paper. Luxembourg, 8 July 1996, Danmarks Biblioteksskole, Copenhagen, 30 June 1996" *Telematics for Libraries* [CD-ROM] (1997) içinde. Brussels: EC.